



maakt ruimte voor onderwijs



MODULEHANDLEIDING FORMULEREN 4F

Inleiding	2
Doelgroep	2
Rubriekenoverzicht	3
De rubrieken toegelicht	5
Rubriek A: Zinnen	5
Rubriek B: Hoofdzin en bijzin	6
Rubriek C: Zinslengte	6
Rubriek D: De opbouw van woordgroepen	6
Rubriek E: Woordvolgorde in zinnen	7
Rubriek F: Congruentie	7
Rubriek G: Verwijswoorden	8
Rubriek H: Overbodigheden	9
Rubriek I: Contaminatie	9
Rubriek J: Samentrekking	9
Rubriek K: Beknopte bijzin	10
Rubriek L: Lijdende vorm	10
Rubriek M: Naamwoordstijl	10
Rubriek N: Onduidelijkheid	11
Rubriek O: Woordgebruik	11
Achtergrondinformatie	12



Inleiding

Numo is een online leermiddel waarmee leerlingen de basisvaardigheden van Nederlands, rekenen/wiskunde, Engels en Duits adaptief kunnen oefenen tot ze het beoogde niveau hebben bereikt.

Adaptief betekent dat het programma zich automatisch aanpast aan het oefengedrag van leerlingen. Is een leerling goed in een vaardigheid, dan gaat hij er met sprongen doorheen. Bij onderdelen waarmee hij moeite heeft, staat het programma langer stil. De leerling krijgt dan extra oefeningen en meer feedback. Een leerling die moeite heeft met de stof kan terugstappen naar een lager niveau.

Doordat leerlingen met Numo zich de basisvaardigheden eigen maken, heb jij als docent meer tijd voor bijvoorbeeld individuele begeleiding, thema-opdrachten, interactieve werkvormen, projecten, debatteren, literatuuronderwijs.

Doelgroep

Het programma Formuleren 4F is gemaakt voor leerlingen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en voor leerlingen in mbo en hbo voor wie vaardigheden op het gebied van formuleren belangrijk zijn. Het is geschikt voor zowel autochtone als allochtone leerlingen. Het niveau van het programma loopt van 3F naar 4F.

Er bestaat voor het voortgezet onderwijs geen periodiek peilingsonderzoek met betrekking tot taalverzorging, en meer in het bijzonder formuleren, maar uit ander onderzoek blijkt wel dat formuleerfouten in leerlingteksten veel voorkomen, van de brugklas tot en met eindexamenklassen (Steenbakkers e.a. in *Levende Talen*, 23, 2, 2022).

Doel van Formuleren 4F is inzicht krijgen in de opbouw van correcte zinnen en het leren toepassen van deze kennis bij het schrijven. Het programma reikt bovendien de meta-termen aan waarmee over verkeerde of minder gelukkige zinnen gecommuniceerd kan worden en het bevat naast taalbeschouwelijke ook veel praktische formuleeroefeningen. In het programma zijn tientallen bestaande of geconstrueerde teksten gebruikt.

Rubriekenoverzicht

Rubriek	Oefening	Omschrijving van de activiteit
A zinnen	1 Zinnen afbakenen 2 Enkelvoudige zinnen 3 Zinnen afbakenen 4 Wolf in Amsterdam? 5 De theorie 6 Zinnen in teksten	Plaats hoofdletters en afsluittekens in de tekst. Wijs alle enkelvoudige zinnen aan. Hoeveel zinnen zijn dit? Wijs het juiste antwoord aan. Verbeter de tekst door komma's te plaatsen. Wijs voor elke open plaats het juiste woord aan. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.
B hoofdzin en bijzin	1 De wet van behoud van energie 2 Bijzin herkennen 3 Bijzinnen aanwijzen 4 Samengestelde zinnen maken 5 Bijvoeglijke bijzin aanwijzen 6 Beperkende en uitbreidende zinnen 7 De theorie 8 Hoofd- en bijzinnen in een tekst	Wijs voor elke open plaats een passend woord aan. Lees de vraag, lees de tekst en kies het goede antwoord. Wijs alle bijzinnen aan in deze tekst. Maak van twee zinnen één langere zin met een voegwoord erin. Wijs de zin aan waar een bijvoeglijke bijzin in staat. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord. Wijs voor elke open plaats het juiste woord aan. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.
C zinslengte	1 Slapen 2 Langere zinnen splitsen 3 Verbindingswoord kiezen 4 Lengte van zinnen in teksten	Plaats hoofdletters en leestekens in de tekst. Maak van een lange zin twee kortere zinnen. Lees de zin, lees de vraag en kies het goede antwoord. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.
D woordgroepen	1 Volgorde bijvoeglijke naamwoorden 2 Naamwoordgroepen maken 3 Kunnen dieren rekenen? 4 De theorie 5 Naamwoordgroepen	Wijs de woorden in de juiste volgorde aan. Maak van de omschrijving een naamwoordgroep. Verbeter de tekst door komma's te plaatsen. Wijs voor elke open plaats het juiste woord aan. Lees de vraag en kies het goede antwoord.
E woordvolgorde in zinnen	1 Tangconstructies 2 Tangconstructies verbeteren 3 Leestekens in opsommingen 4 Symmetrie 5 Tante betjes verbeteren 6 De theorie 7 Volgorde en symmetrie	Lees de vraag en kies het goede antwoord. Herschrijf de zin en los de tangconstructie op. Lees de vraag, lees de tekst en kies het goede antwoord. Lees de vraag en kies het juiste vervolg. Herschrijf de zin en verbeter de tantebetjestijl. Wijs voor elke open plaats het juiste woord aan. Lees de vraag en kies het goede antwoord.
F congruentie	1 Onderwerpen aanwijzen 2 Kernwoord aanwijzen 3 Congruentie herstellen 4 Congruentiefouten herkennen 5 De theorie 6 Congruentie in teksten	Wijs van elke hoofdzin het onderwerp aan. Wijs het belangrijkste woord van elk onderwerp aan. Verbeter de foute persoonsvormen. Herken de zin met een congruentiefout. Wijs voor elke open plaats het juiste woord aan. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.
G verwijswoorden	1 Dat of wat 2 Hun of hen 3 Verwijswoord kiezen 4 Verwijswoord verbeteren 5 Verwijswoord invullen 6 De theorie 7 Verwijswoorden in teksten	Plaats elke woordgroep in de juiste rij. Plaats elke zin in de goede rij. Lees de zin en kies het juiste verwijswoord. Verbeter de foute verwijswoorden. Typ het juiste verwijswoord op elke open plaats. Wijs voor elke open plaats het juiste woord aan. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.
H overbodigheden	1 Dubbelingen in zinnen 2 Vage voorzetseluitdrukkingen 3 De theorie 4 Overbodigheden in teksten	Kies de zin met een dubbeling. Vervang elke voorzetseluitdrukking door één woord. Wijs voor elke open plaats het juiste woord aan. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.
I contaminatie	1 Contaminaties in zinnen 2 Goede en foute uitdrukkingen 3 Contaminaties aanwijzen 4 Contaminaties verbeteren 5 Contaminaties in een tekst	Wijs de zin aan met een congruentiefout. Plaats elke uitdrukking in de juiste rij. Wijs de zinnen aan met een contaminatie. Verbeter de contaminatie in elke zin. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.



J samentrekking	<ul style="list-style-type: none"> 1 Weglatingsstreepje of niet 2 Samentrekken 3 Foute samentrekking herkennen 4 De theorie 5 Samentrekkingen in een tekst 	<p>Plaats elke woordgroep in de juiste rij. Maak een correcte samentrekking. Wijs de zin met een foute samentrekking aan.</p> <p>Wijs voor elke open plaats het juiste woord aan. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.</p>
K beknopte bijzin	<ul style="list-style-type: none"> 1 Beknopte bijzin maken 2 Beknopte bijzinnen herkennen 3 Foutieve beknopte bijzinnen 4 Beknopte bijzinnen in een tekst 	<p>Maak een beknopte bijzin. Lees de vraag, lees de tekst en kies het goede antwoord. Kies de zin met foutieve beknopte bijzin. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.</p>
L lijdende vorm	<ul style="list-style-type: none"> 1 Lijdende vorm aanwijzen 2 Lijdende vorm omzetten 3 Functioneel of niet 4 Lijdende vorm in een tekst 	<p>Wijs de zinnen aan die in de lijdende vorm staan. Zet elke zin in de bedrijvende vorm. Lees de vraag en kies het goede antwoord. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.</p>
M naamwoordstijl	<ul style="list-style-type: none"> 1 Naamwoordstijl aanwijzen 2 Naamwoordstijl verbeteren 3 De theorie 4 Naamwoordstijl in een tekst 	<p>Wijs in elke zin de naamwoordstijl aan. Zet de naamwoordstijl om in werkwoordstijl. Wijs voor elke open plaats het juiste woord aan. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.</p>
N onduidelijkheid	<ul style="list-style-type: none"> 1 Eufemismen 2 Vage woorden aanwijzen 3 Beperkingen aanwijzen 4 Ambigue woorden aanwijzen 5 Onduidelijkheid in teksten 	<p>Kies een vertaling die directer is. Wijs het vage woord(deel) aan in deze zin. Wijs de ingebouwde beperkingen aan. Wijs het woord aan met een dubbele betekenis. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.</p>
O woordgebruik	<ul style="list-style-type: none"> 1 Moeilijke en stoffige woorden 2 Cliché en malapropisme 3 Lange woorden splitsen 4 Woordgebruik in zinnen 5 De theorie 6 Woordgebruik in een tekst 	<p>Kies een synoniem voor elk woord. Plaats de zin in de juiste rij. Typ een omschrijving van het lange woord. Lees de vraag en kies het goede antwoord. Wijs voor elke open plaats het juiste woord aan. Lees de tekst, lees de vraag en kies het goede antwoord.</p>



De rubrieken toegelicht

Formulieren 4F behandelt de bouw van woordgroepen en zinnen reikt de termen aan die nodig zijn om over woord- en zinsbouw te communiceren. In een aantal gevallen geven we een stijladvies. Als men zich daar niet aan houdt, is dat niet per se fout, maar wel minder fraai of minder gewenst. In de uitlegschermen wordt de stof wordt uitgelegd en worden voorbeelden gegeven. De uitleg komt altijd tevoorschijn aan het begin van een oefening, maar kan ook tijdens het oefenen op elk gewenst moment bekeken worden.

Formulieren 4F bestaat uit twee sprongtoetsen en 81 oefeningen. In elke toets wordt de helft van de stof bevraagd. De oefeningen zijn onderverdeeld naar 15 onderwerpen. In totaal zijn in dit programma ruim 2000 opgaven en ruim 140 teksten verwerkt. Er zijn 110 verschillende uitlegschermen. Aan de omschrijving van de activiteiten in bovenstaande tabel kun je zien dat er veel variatie is in de oefenvormen.

In Formulieren 4F wordt aandacht besteed aan de volgende onderwerpen:

- zinnen
- hoofdzin en bijzin
- zinslengte
- de opbouw van woordgroepen
- woordvolgorde in zinnen
- congruentie
- verwijswaarden
- overbodigheden
- contaminatie
- samentrekking
- beknopte bijzin
- lijdende vorm
- naamwoordstijl
- onduidelijkheid
- woordgebruik

Hier volgt een korte beschrijving van elke rubriek.

Rubriek A: Zinnen

Deze rubriek behandelt verschillende soorten zinnen: mededelende zinnen, gebiedende zinnen, vraagzinnen. Voor het gebruik van het vraagteken moet men onderscheid kunnen maken tussen directe en indirecte vragen. Verder gaat de rubriek over enkelvoudige en samengestelde zinnen, en de leestekens die hierbij gebruikt kunnen worden. Enkelvoudige zinnen hebben gewoonlijk één persoonsvorm, samengestelde zinnen hebben er twee of meer. Zinnen hebben niet altijd een onderwerp en een persoonsvorm. In een gebiedende zin laten we het onderwerp meestal weg; in sommige zinnen laten we ook de persoonsvorm weg.

In zinnen vallen vaak een of meer kortere pauzes. Die kun je onder andere aangeven met een komma. Daarna loopt de zin door, want hij is nog niet af. Bij 'en' hoor je vaak wel een pauze, maar schrijf je vaak geen komma. Ook bij andere voegwoorden schrijf je geen komma als je de zin zonder pauze gemakkelijk door kunt lezen. Een richtlijn is wel: vermijd overdaad en werk bij het schrijven steeds naar het afsluitteken toe. Schrijvers die veel komma's gebruiken, maken zinnen vaak onnodig ingewikkeld.

Bij de rubriek horen zes oefeningen in oplopende moeilijkheid en met verschillende oefenvormen. De een-na-laatste oefening is een meta-talige oefening over de theorie. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij een tekst.



Rubriek B: Hoofdzin en bijzin

Het onderscheid tussen hoofd- en bijzin wordt bepaald door de volgorde van onderwerp en persoonsvorm. In een hoofdzin staan onderwerp en persoonsvorm op de eerste en tweede plaats, of andersom. In een bijzin staat de persoonsvorm ergens achteraan. Dat heet inversie. Een bijzin is een zin in de hoofdzin. Hij is ondergeschikt aan de hoofdzin en is vaak een zinsdeel van de hoofdzin of een deel van een zinsdeel. Je kunt een bijzin meestal vervangen door één woord, of helemaal weglaten.

Samengestelde zinnen kunnen bestaan uit twee hoofdzinnen; een hoofdzin die begint met een bijzin of een hoofdzin met bijzin achteraan. De zinnen in een samengestelde zin zijn vaak aan elkaar gekoppeld met een voegwoord. Nevenschikkende voegwoorden verbinden gelijkwaardige elementen met elkaar. Dat kunnen (delen van) zinnen, woordgroepen of woorden zijn. Onderschikkende voegwoorden verbinden meestal een hoofdzin en een bijzin.

Ook de beperkende en uitbreidende bijvoeglijke bijzin worden behandeld in deze rubriek, en het betekenisverschil dat kan ontstaan door het al dan niet plaatsen van een komma in zo'n zin. Beperkende bijvoeglijke bijzinnen *beperken* het onderwerp waar de bijzin over gaat. Ze gaan niet over de héle groep of over iets in het algemeen. Uitbreidende bijvoeglijke bijzinnen geven alleen *extra informatie* over het onderwerp.

Bij de rubriek horen acht oefeningen in oplopende moeilijkheid en met verschillende oefenvormen. De een-na-laatste oefening is een meta-talige oefening over de theorie. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij een tekst.

Rubriek C: Zinslengte

Deze rubriek gebouwd rondom het stijladvis: breng afwisseling aan in de lengte van zinnen als je schrijft. Een tekst wordt namelijk gauw saai wanneer zinnen allemaal dezelfde lengte hebben. Zorg er wel voor dat langere zinnen overzichtelijk blijven. Gebruik ook gerust eens een zin zonder persoonsvorm. Zorg er bovendien in het kader van de afwisseling voor dat zinnen niet twee of meer keer met hetzelfde woord beginnen.

Om dit advies te volgen moet je in staat zijn korte zinnen aan elkaar te koppelen, bij voorkeur met een voegwoord ertussen dat het verband tussen de zinnen aangeeft. Bij het oefenen daarmee wordt aandacht besteed aan de betekenis van voegwoorden, onder andere het verschil tussen 'doordat' en 'omdat'. Deze woorden zijn deels synoniem. Ze kunnen beide gebruikt worden om een *oorzaak* of een *reden* aan te geven. Als echter alleen sprake is van een *reden*, moet je omdat gebruiken.

Voor een afwisselende schrijfstijl moet je ook lange zinnen kunnen splitsen. Met name zinnen met bijvoeglijke bijzin(nen) erin kunnen onoverzichtelijk worden omdat ze de hoofdzin onderbreken. Bij de rubriek horen vier oefeningen in het afbakenen, aan elkaar koppelen en opsplitsen van zinnen. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij een tekst.

Rubriek D: De opbouw van woordgroepen

Deze rubriek over de volgorde van bijvoeglijke naamwoorden in woordgroepen: Is het 'de kleine rode stoel' of 'de rode kleine stoel'? Taalkundigen zien een verklaring voor deze voorkeur in de subjectiviteit van woorden: 'klein' is subjectiever dan 'rood'. Ze weten echter niet waar die menselijke neiging vandaan komt om de meest objectieve bijvoeglijk naamwoorden dicht bij het zelfstandig naamwoord te zetten. De volgorde is gewoonlijk: persoonlijk oordeel, afmeting, leeftijd, vorm, kleur, materiaal, dus: *een grappig klein oud vierkant wit houten doosje*. Maar als je iets wilt benadrukken mag een ander woord voorop komen, dus: *geen zwarte hippe scooter, maar een rode*.

In de alinea hierboven zie je een verschijnsel dat ook in deze rubriek aan de orde komt, namelijk het gebruik van komma's in opsommingen van zelfstandige of bijvoeglijke naamwoorden. Tussen bijvoeglijk naamwoorden in een naamwoordgroep zet je alleen komma's als ze gelijkwaardig zijn en onafhankelijk van elkaar een eigenschap van



het zelfstandige naamwoord noemen. Je moet ze in dat geval zonder problemen kunnen omwisselen: haar kritische, negatieve woorden vs. haar negatieve, kritische woorden.

Aan de orde komen verder het al dan niet verbuigen van woorden in bijvoorbeeld 'een heel/hele fijne reis' en het betekenisverschil tussen 'een aardig, rijk iemand' en 'een aardig rijk iemand'. Bij de rubriek horen acht oefeningen in oplopende moeilijkheid en met verschillende oefenvormen. De een-na-laatste oefening is een meta-talige oefening over de theorie. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij een tekst.

Rubriek E: Woordvolgorde in zinnen

Deze rubriek gaat over de onwenselijkheid van tangconstructies, asymmetrische opsommingen en tantebetjes. In zinnen met een tangconstructie wordt een deel van de zin onderbroken door een reeks andere woorden. De woorden van de hoofdzin staan er dus als een tang omheen. Deze zinnen zijn grammaticaal vaak wel correct, maarodeloos ingewikkeld en lastig leesbaar.

Een zin met een opsomming erin vraagt dikwijls extra inspanning van de lezer. Het lezen wordt gemakkelijker als de delen van de opsomming duidelijk zichtbaar zijn doordat ze op afzonderlijke regels staan, met streepjes, bolletjes, cijfers of letters ervoor. De drie soorten zichtbaar gemaakte opsommingen vragen om een verschillend gebruik van hoofdletters en leestekens.

Delen van opsommingen en van samengestelde zinnen moeten op dezelfde manier zijn opgebouwd. Dat noem je symmetrie. Dat betekent dat ze van dezelfde orde moeten zijn en dezelfde structuur moeten hebben. Charivarius, een taalcriticus uit de vorige eeuw kwam de verkeerde volgorde van onderwerp en persoonsvorm vaak tegen in de brieven van zijn tante Betje. Deze stijlfout heet sindsdien 'een tante betje'. Daaronder verstaan we een onterecht gebruik van inversie, bijvoorbeeld in de bijzin: *Ik controleer mijn opstel goed, maar zie ik de spelfouten echt niet.*

Naast het herkennen van deze verschijnselen wordt zoals gewoonlijk ook geoefend in herschrijven. De stof wordt gepresenteerd en geoefend in zeven oefeningen in oplopende moeilijkheidsgraad en met verschillende oefenvormen. De een-na-laatste oefening is een meta-talige oefening over de theorie. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij een tekst.

Rubriek F: Congruentie

Deze rubriek gaat over de overeenstemming in getal tussen onderwerp en persoonsvorm. Als het onderwerp *enkelvoud* is, moet de persoonsvorm ook in het *enkelvoud*. Als het onderwerp *meervoud* is, hoort de persoonsvorm ook in het *meervoud*. Bij langere onderwerpen kijk je naar het getal van het kernwoord om te weten welk getal de persoonsvorm moet krijgen.

Uitgebreid gaan we in op het getal van (het kernwoord van) het onderwerp in moeilijke onderwerpen als: zowel x als y is/zijn ...; de reizigers wordt/worden verzocht ...; de VS maakt/maken bekend ...; geen van tweeën heeft/hebben Er is bovendien aandacht voor de zogenaamde groepsonderwerpen, die logisch meervoud, maar taalkundig enkelvoud zijn: een kudde, die groep, dat slag, 100 liter, drie kilo appels, 20 gulden, een twintigtal, driekwart, een deel van, een aantal.

Naast het herkennen van congruentiefouten wordt ook geoefend in het verbeteren ervan. De stof wordt gepresenteerd en geoefend in zes oefeningen in oplopende moeilijkheidsgraad en met verschillende oefenvormen. De een-na-laatste oefening is een meta-talige oefening over de theorie. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij een tekst.



Rubriek G: Verwijswoorden

In deze rubriek komen aan de orde: persoonlijke voornaamwoorden, bezittelijke voornaamwoorden, aanwijzende voornaamwoorden, betrekkelijke voornaamwoorden en voornaamwoordelijke bijwoorden.

‘Hun’ is een bezittelijk voornaamwoord in: *hun auto, hun schoenen*. Het vormt dan samen met een of meer andere woorden een zinsdeel. Het kan ook een afzonderlijk zinsdeel zijn, maar alleen als het een *meewerkend voorwerp* is waar geen voorzetsel voor staat: *Ik heb het hun gegeven*. Als er wel een voorzetsel voor staat, gebruik je hen: *Ik heb het aan hen gegeven*. Ook als het *lijdend voorwerp* is gebruik je hen: *Ik heb hen gezien*. Hoewel je het in spreektaal vaak hoort, mag *hun niet* gebruikt worden als *onderwerp*: ~~Hun hebben het gedaan~~. Dat moet zijn: ‘Zij (of ze) hebben het gedaan.’

Het Nederlands onderscheidt van oudsher voor de verwijzing naar personen alleen mannelijke en vrouwelijke voornaamwoorden. Er zijn echter mensen die zich niet in het ‘hij/zij-hokje’ thuis voelen. Sinds 2016 zijn er daarom naast zij/hij en haar/hem ook de genderneutrale woorden ‘hen’ en ‘hun’ in de taal opgenomen voor mensen die zich niet identificeren als man of vrouw. Sommigen vinden dat moeilijk. Een meervoud is immers ineens een individu. De aanbeveling is: gebruik het voornaamwoord waar iemand de voorkeur aan geeft. Als je dat niet weet, kun je het gerust vragen. In spreektaal kan een vrouwelijk of mannelijk voornaamwoord vaak vervangen worden door ‘die’: *Heb je Joop al gezien? Ja hoor, die is gisteren teruggekomen van vakantie!* Soms hebben non-binaire personen ook liever *niet* dat je ‘die’ gebruikt omdat het wat krom over kan komen. In dat geval kun in plaats van hij/zij, hem/haar of zijn/haar dus ook hen/hun gebruiken: *Lisa stapt op hun fiets. Hen wil naar de stad fietsen, waar Micha op hen wacht. Hen moest echter gaan lopen, want hun band was lek.*

Net als bij het aanwijzend voornaamwoord verwijst je bij een betrekkelijk voornaamwoord met die naar de-woorden (dus ook naar meervoud) en met dat naar het-woorden. Betrekkelijke voornaamwoorden kunnen ook verwijzen naar woorden die geen zelfstandig naamwoord zijn: *iemand die ..., niemand die ...*. Ook ‘wat’ kan gebruikt worden als betrekkelijk voornaamwoord, om te verwijzen naar: *al, alles, enige, dat, datgene, iets, niets, veel*; een rangtelwoord of een overtreffende trap; een hele zin. In *spreektaal* wordt ‘wat’ ook steeds vaker gebruikt om te verwijzen naar een het-woord: *het boek wat ..., een meisje wat ...*. In *schrijftaal* moet je proberen deze slordigheid te voorkomen. De norm is hier ‘dat’, omdat het gaat over iets specifiek en niet over iets meer algemeen.

Met het woordje ‘dat’ verwijst je naar iets bepaalds, iets specifiek. Voor een verwijzing naar iets *onbepaalds*, iets algemeen of naar een hoedanigheid gebruik je ‘wat’. ‘Wat’ kan ook in de plaats komen van ‘dat wat’ of ‘datgene wat’. Er wordt dan niet naar iets terugverwezen, maar het woord heeft een zogenaamd ‘ingesloten antecedent’. Een voornaamwoordelijk bijwoord is een combinatie van een bijwoord en een voorzetsel: waarop, waarin, daarin, etc. Deze woorden verwijzen terug naar een woord(groep), maar ook wel naar een hele zin: *We hadden een hond gekocht, waardoor...* Als je in schrijftaal terugverwijst naar personen, moet je echter een voorzetsel en een betrekkelijk voornaamwoord gebruiken en géén voornaamwoordelijk bijwoord: *de man op wie ik vertrouwde ...* (niet waarop dus), *de vrienden met wie ik op vakantie was ...* (niet waarmee dus).

De eerste twee oefeningen van deze rubriek gaan over het gebruik van aanwijzende en betrekkelijke voornaamwoorden (die, dat, wat), bezittelijke woorden (wiens, wier) en verwijzingen naar mannelijke dan wel vrouwelijke woorden (zijn, haar). Dan volgt een oefening over het voornaamwoordelijke bijwoord en twee oefeningen over het gebruik van zij, hun, hen. De een-na-laatste oefening is een meta-talige oefening over de theorie. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij teksten.



Rubriek H: Overbodigheden

Een opdracht bij het schrijven is om dat over het algemeen zo compact mogelijk te doen. Een schrijver moet dus proberen dubbelingen te voorkomen. Twee bekende overbodigheden, die vaak afgekeurd worden zijn: [1] het pleonasme – de eigenschap van een woord nóg eens omschrijven (*een gratis cadeautje*) en [2] de tautologie – twee keer hetzelfde zeggen, maar met andere woorden: (*zoals bijvoorbeeld ...*). Het hangt van de zin af of zo'n herhaling echt fout is. Soms wil de schrijver er iets mee benadrukken, of is er sprake van een vaste stijfijfiguur: nooit ofte nimmer, er part noch deel aan hebben, in rep en roer zijn.

Dubbele ontkenningen zijn in informele (spreek)taal niet per se fout. Ze kunnen een versterkende functie hebben: *'Ik neem nooit geen suiker in mijn thee'* betekent dus niet dat je dat je juist wél altijd suiker gebruikt. Dat begrijpt iedereen. De aanvaardbaarheid van dubbele ontkenningen verschilt van geval tot geval. In verzorgde gesproken en geschreven taal kunnen ze het best vermeden worden. Dus niet: ~~*In die winkel zie je nooit niemand*~~, maar: *In die winkel zie je nooit iemand*.

Een ontkenning kan ook ingebakken zijn in een woord. Er hoort dan geen extra ontkenning meer bij te staan. Dus niet: ~~*We moeten voorkomen dat het dak niet lekt*~~, want 'voorkomen' = zorgen dat het niet gebeurt en daarmee is 'niet' dus dubbelop. Als je veel ontkenningen gebruikt dan is dat niet per se fout, maar het kan wel verwarrend zijn, bijvoorbeeld in: *Hoewel hij niet hard studeert, twijfelt niemand eraan dat hij niet zal zakken*.

Rubriek H gaat over de overbodigheden die hierboven beschreven zijn. De rubriek heeft vier oefeningen in verschillende oefenvormen. De een-na-laatste oefening is een meta-talige oefening over de theorie. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij teksten.

Rubriek I: Contaminatie

Een contaminatie is een onjuiste samenvoeging van twee uitdrukkingen. Je kunt een contaminatie vaak op twee manieren verbeteren: met de ene of met de andere uitdrukking.

Dus niet: ~~*Het kost duur*~~.

Maar: *'Het is duur'* of *'Het kost veel'*.

En niet: ~~*Nu zit je met de mond vol gebakken peren!*~~

Maar: *'Nu zit je met de gebakken peren!'* of *'Nu zit je met de mond vol tanden!'*

In deze rubriek leert de student contaminaties herkennen, benoemen en verbeteren. Er zijn vijf oefeningen in oplopende moeilijkheid en verschillende oefenvormen. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij een tekst.

Rubriek J: Samentrekking

Samentrekking houdt in dat je een woorddeel of een of meer woorden weglaat omdat ze ook eerder voorkomen. Dat gebeurt op drie niveaus: op woordniveau, op woordgroepniveau of op zinsniveau. Het platte streepje (-) kan worden gebruikt als weglatingsstreepje. Je geeft ermee aan dat een deel van een woord is weggelaten. Het kan zowel het eerste als het tweede deel van een woord vervangen (voor- en achtertuin, goudinkoop en –verkoop). In samengestelde zinnen laten we in het tweede deel vaak een of meer woorden weg.

Er gelden vier voorwaarden voor het weglaten van woorden in zinnen:

1. De betekenis van de samengetrokken delen moet hetzelfde zijn.
2. De vorm van de samengetrokken delen moet meestal gelijk zijn.
3. De functie van de samengetrokken delen moet hetzelfde zijn (onderwerp, lijdend voorwerp, etc.)
4. De plaats van de samengetrokken delen ten opzichte van de persoonsvorm moet hetzelfde zijn.



Studenten leren in deze rubriek foute samentrekkingen herkennen en verbeteren. Er zijn vijf oefeningen in oplopende moeilijkheid en in verschillende oefenvormen. De een-na-laatste oefening gaat weer over de theorie. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij teksten.

Rubriek K: Beknopte bijzin

Deze rubriek behandelt het verschijnsel van de beknopte bijzin. Men leert aan welke eisen zo'n zin moet voldoen om correct te zijn. In een beknopte bijzin zijn onderwerp en persoonsvorm weggelaten. Er kan een tegenwoordig deelwoord in staan, een voltooid deelwoord, of een voltooid deelwoord met te + infinitief. Een beknopte bijzin staat meestal voor de hoofdzin, maar het kan ook andersom:

- *Bij het strand aangekomen trokken we de badkleding aan.*
- *De wandelaar keek rond, zich afvragend hoe hij nu verder moest.*

In een goede beknopte bijzin verwijst het verzwegen onderwerp naar een persoon of zaak die ook centraal staat in de hoofdzin. Je kunt nagaan of dat zo is door het verzwegen onderwerp tijdelijk in te vullen. Een foutieve beknopte bijzin levert bijna nooit begripsproblemen op, maar wordt vaak wel als storend en slordig ervaren. Er zijn ook beknopte bijzinnen die strikt genomen fout zijn, maar toch algemeen geaccepteerd worden. Het gaat dan vaak om bijzinnen met een onpersoonlijk (niet genoemd) onderwerp, waarvoor je 'men', 'we', 'je' of 'u' zou kunnen invullen. Bijvoorbeeld: *Om dit na te gaan* is een nieuw onderzoek nodig (moeten we nieuw onderzoek doen).

Studenten leren in deze rubriek beknopte bijzinnen herkennen en zo nodig verbeteren. De rubriek heeft vier oefeningen in verschillende oefenvormen. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij teksten.

Rubriek L: Lijdende vorm

Zinnen kunnen in de bedrijvende of in de lijdende vorm staan. Men zegt ook wel: ze kunnen actief of passief zijn. In de bedrijvende vorm staat de handelende persoon centraal:

- *De directie verandert het plan.* → onderwerp – gezegde – lijdend voorwerp.

In de lijdende vorm staat degene die of datgene dat de handeling *ondergaat* centraal (het lijdend voorwerp):

- *Het plan wordt/is door de directie veranderd.* → onderwerp – gezegde – door-bepaling.

Een zin in de lijdende vorm bevat altijd het hulpwerkwoord *worden* of *zijn*, een voltooid deelwoord en soms nog andere werkwoorden. Als de door-bepaling ontbreekt, is vaak niet duidelijk wie de handeling van het gezegde verricht. → *Het plan wordt/is veranderd* (door wie?).

De lijdende vorm wordt vaak beschouwd als afstandelijk en minder persoonlijk en wordt om die reden vaak afgekeurd. Vergelijk: *Door ons zal worden nagegaan ...* → *Wij zullen nagaan ...* De lijdende vorm kan echter ook functioneel zijn. Bijvoorbeeld als je ergens de aandacht op wilt vestigen → *Deze parasiet wordt door een mug verspreid* of de handelende persoon niet belangrijk is → *C&A wordt momenteel verbouwd.*

Studenten leren in deze rubriek lijdende vorm herkennen en zo nodig verbeteren. De rubriek heeft drie oefeningen in verschillende oefenvormen. In de laatste oefening komt de stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij teksten.

Rubriek M: Naamwoordstijl

Je kunt een zelfstandige naamwoord afleiden van een werkwoord, bijvoorbeeld: het herstel, het betogen. Het veelvuldig gebruik van deze vormen noemen we naamwoordstijl. Deze stijl maakt de tekst minder levendig en minder persoonlijk. Vergelijk bijvoorbeeld: *Het meenemen van een geldig paspoort is verplicht ... met* → *Je moet een geldig paspoort meenemen.*



Het gebruik van de naamwoordstijl is echter functioneel:

- als de handelende persoon niet bekend is, of niet genoemd hoeft te worden, bijvoorbeeld bij een algemene uitspraak. Het gaat dan om een *zaak*, niet een *persoon*, bijvoorbeeld: Het eten van vlees is niet gezond.
- als een naamwoord(groep) beknopter is dan een bijzin met onderwerp en persoonsvorm, bijvoorbeeld: de anderhalvemetersamenleving ... → de samenleving waarin we anderhalve meter afstand moeten houden.

Studenten leren in deze rubriek naamwoordstijl herkennen en zo nodig herschrijven. De rubriek heeft vier oefeningen in verschillende oefenvormen. In de laatste oefening komt de stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij teksten.

Rubriek N: Onduidelijkheid

Tactisch taalgebruik is soms nodig om de relatie met iemand goed te houden. Je zegt bijvoorbeeld niet, of niet rechtstreeks, dat je iemands nieuwe outfit niet mooi vindt. Als je schrijft is enige tactiek ook niet verkeerd, maar mag deze niet leiden tot onnodige onduidelijkheid. In deze rubriek worden vier soorten onduidelijkheid behandeld:

1. Eufemismen: verzachtende omschrijvingen voor iets vervelends of negatiefs. Bijvoorbeeld 'beleidsombuiging' in plaats van 'bezuiniging'.
2. Vage, lege woorden: woorden met een zeer ruime of onduidelijke betekenis. 'In verband met' kan bijvoorbeeld betekenen: *omdat, doordat, door, ten gevolge van, met het oog op*.
3. Beperkende omschrijvingen die ervoor moeten zorgen dat je niet gepakt kunt worden op je woorden. Bijvoorbeeld: *Over het algemeen* kan ik me wel vinden in jouw opvattingen.
4. Dubbelzinnigheid of ambiguïteit, die - vaak onbedoeld – leidt tot verwarring over de betekenis, bijvoorbeeld bij: *de foto van Arie*.

Studenten leren in deze rubriek die vormen van onduidelijkheid herkennen en zo nodig te herschrijven. De rubriek heeft vijf oefeningen in verschillende oefenvormen. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij teksten.

Rubriek O: Woordgebruik

Deze laatste rubriek woordkeus en woordgebruik, met name waar dat problematisch kan zijn.

1. Clichés zijn veelgebruikte woorden en uitdrukkingen die afgezaagd of stoffig over kunnen komen, bijvoorbeeld: *Naar aanleiding van uw schrijven* Het advies is: vermijd clichés.
2. Moeilijke woorden kunnen gemakkelijk verkeerd begrepen of toegepast worden. Een voorbeeld daarvan is wat men een malapropisme noemt: het gebruik van een onjuist woord in plaats van een woord dat er qua klank op lijkt, vaak met een grappig effect, bijvoorbeeld: *tweecontinentenlijm*. Het advies is: gebruik alleen moeilijke woorden als dat nodig is en als je ze goed kent.
3. Lange woorden van meer dan vier lettergrepen. Deze maken een tekst minder goed leesbaar. Het is dus beter om ze op te splitsen als dat mogelijk is. Van 'terugvorderingsmogelijkheden' maak je dan: mogelijkheden om terug te vorderen.
4. Figuurlijk taalgebruik en beeldspraak. Wees daar voorzichtig mee. Soms ontstaan ongewild komische zinnen die de lezer afleiden van waar het om gaat. Voorbeeld: *Gemeenten stappen weifelend in dure afvaloven*.

Studenten leren in deze rubriek dit woordgebruik herkennen en zo nodig te herschrijven. De rubriek heeft zes oefeningen in verschillende oefenvormen. De een-na-laatste oefening gaat weer over de theorie. In de laatste oefening komt alle stof nog een keer langs in de vorm van vragen bij teksten.



Achtergrondinformatie

Achtergronden van Formuleren 4F

Vanwege de zorg over het kennisniveau van taal en rekenen formeerde het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen een Expertgroep Doorlopende Leerlijnen Taal en Rekenen. Deze expertgroep (commissie Meijerink) kreeg als opdracht om te adviseren wat leerlingen op het gebied taal en rekenen moeten kennen en kunnen op verschillende momenten in hun onderwijs carrière. Het resultaat is beschreven in het rapport 'Over de drempels met taal en rekenen' (2008). In dit advies formuleert de Expertgroep:

- 'doorlopende leerlijnen' die ervoor zorgen dat het onderwijsresultaat van de ene sector naadloos aansluit op dat van de andere;
- 'referentieniveaus' met beschrijvingen van kennis en vaardigheden die leraren houvast bieden voor het bepalen, volgen en stimuleren van de ontwikkeling van leerlingen.

Het advies bestaat uit een hoofdrapport en voor zowel taal als rekenen een deelrapport. De rapporten zijn te downloaden vanaf de site van de Stichting Leerplanontwikkeling (www.slo.nl).

Drempels

Het rapport van de Expertgroep Meijerink geeft aan wat leerlingen op belangrijke momenten in hun schoolloopbaan moeten kennen en kunnen. Deze belangrijke momenten worden ook wel 'drempels' genoemd en behelzen de overgangen tussen basisonderwijs, vmbo, havo, mbo, vwo, hbo en universiteit. Als leerlingen deze drempels makkelijker kunnen nemen, hebben ze meer kans op een optimale schoolloopbaan. Om ze hierbij te helpen, heeft de Expertgroep beschrijvingen van vier niveaus geformuleerd: 1F, 2F, 3F en 4F. Deze niveaus beschrijven de kennis en vaardigheden die de leerlingen op de drempelmomenten moeten beheersen.

Niveau	Fundamentele kwaliteit	Drempel
1F	Eind primair onderwijs	Van po naar vo
2F	Eind vmbo	Van vo fase 1 naar vo fase 2 / van vmbo naar mbo
3F	Eind mbo-4 en havo	van vo en mbo naar hbo
4F	Eind vwo	van vo naar wo

Domeinen

In het rapport 'Over de drempels met taal' onderscheidt de Expertgroep vier domeinen: (1) mondelinge taalvaardigheid, (2) lezen, (3) schrijven en (4) taalbeschouwing (grammatica) en taalverzorging. Het referentiekader Nederlandse taal voor het domein begrippenlijst en taalverzorging op de basisschool is door de SLO uitgewerkt in een rapport Leerstoflijnen begrippenlijst en taalverzorging. Eveneens te downloaden vanaf de site van de SLO.

De stof van Grammatica 1F valt onder domein 4 waarin onderscheid gemaakt wordt tussen: taalbeschouwing (grammatica), spelling, werkwoordspelling en leestekens. Naast Grammatica 1F heeft Kurve daarom 1F-programma's ontwikkeld voor het leren van Spelling, Werkwoordspelling en Leestekens. Met deze vier programma's bestrijken we domein 4 dus geheel. Tevens is het programma Lezen 1F ontwikkeld (domein 2).



Taalbeschouwing volgens de commissie Meijerink

De Werkgroep Taal van de commissie Meijerink heeft een poging gedaan om de taalbeschouwelijke kennis en vaardigheden die nodig zijn voor het volbrengen van taalactiviteiten (met name voor schrijven), op basis van de gebrekkige beschrijvingen in kerndoelen en eindtermen tot stand te brengen. De Werkgroep beperkt zich hiermee tot het instrumentele perspectief op taalbeschouwing: dat wat nodig is om goed te kunnen schrijven.

Beheersingsniveaus voor taalbeschouwing kunnen nauwelijks worden gedefinieerd met kwalitatieve verschillen: op alle niveaus moeten leerlingen aspecten in enige mate beheersen: leerlingen moeten steeds minder grammaticale fouten in gesproken en geschreven taal maken, steeds beter regels voor correct taalgebruik beheersen en steeds beter in staat zijn om op taalverschijnselen te reflecteren. Het gaat dus vooral om een graduele toename in beheersing en niet zozeer om het leren beheersen van steeds andere onderdelen. Dit betekent dat er in een curriculum ruimte moet zijn voor veel herhaling van dezelfde leerstof, niet alleen binnen een schooltype, maar ook over schooltypen heen. Leerlingen en leerkrachten moeten dus schoolbreed naast aandacht voor de inhoud van teksten, apart aandacht besteden aan het correcte gebruik van taalelementen, iets wat door de ondergeschoven en impliciete rol van taalbeschouwing in de bestaande kerndoelen en eindtermen te veel op de achtergrond lijkt geraakt.

Uit veel onderzoek blijkt dat de cognitieve belasting bij het schrijven van tekst zo groot is dat het niet mogelijk is tegelijkertijd aandacht te besteden aan inhoudelijke en vormelijke aspecten van formulering. Daarom is het in het onderwijs van belang deze twee aspecten van het schrijven afzonderlijk aandacht te geven. Een belangrijk doel van het onderwijs in taalbeschouwing en taalverzorging is dat leerlingen efficiënt kunnen omgaan met de vormelijke eisen die het schrijven van tekst aan hen stelt. Een steeds vlottere beheersing van spellingsconventies en een steeds betere kennis van grammaticale structuren vereist onderhoud gedurende de gehele schoolloopbaan. De beste vorm van onderhoud bestaat uit frequent gebruik van grammaticale en spellingsvaardigheden bij het zelf schrijven van tekst, ondersteund door docenten die leerlingen telkens opmerkzaam maken op de grammaticale en spellingkwetsies die nog onvoldoende beheerst worden.

Het lijkt geen twijfel dat leerlingen in het kader van het taalonderwijs en het onderwijs in Nederlands de beschikking moeten krijgen over begrippen die het mogelijk maken om over taal te denken en te spreken. Dergelijke begrippen zijn essentieel voor het taalonderwijs, vanuit een instrumentele visie op taalbeschouwing.

De Werkgroep realiseert zich dat een belangrijk deel van het taalbeschouwingsonderwijs bestaat uit het aanleren en bijschaven van een metatalige woordenschat bij leerlingen gedurende hun hele schoolloopbaan. Om dit aspect van taalbeschouwing te benadrukken heeft de Werkgroep uit diverse bronnen een lijst samengesteld van metatalige begrippen die voor het onderwijs van belang geacht worden.

Literatuur

Steenbakkers, J., Rijt, J. van, Baaijen V., Stukker N. & Glopper K. de (2022). Naar betekenisvol formuleeronderwijs. Een kwestie van afstemming. *Levende Talen Tijdschrift*, 23(2), 27-37.

Renkema, J. (2012). *Schrijfwijzer* (5e druk). Amsterdam: Boom.